

Egy elpusztult múzeumból

Vidékünk történetének, népművészeti mozgalmainak egyik kiváló helyi kutatója, *Ujváry Ferenc*, a *Honismeret* 1980. évi 6. számában érdekes adalékokat közölt egy magánmúzeumból, *Magyar Kázmér* egykori gödöllői néprajzi gyűjteményéről. Írása – ha jókora késéssel is – válasza, számadásra kötelezi azokat, akik a város múzeumának létrehozásán most fáradoznak. Magyar Kázmér gyűjteményének sorsa jól példázza azt a felelőtlenséget és feledékenységet, amelynek nemzeti kultúránk oly sok értéke esett már áldozatul. Értékek megmentésére napjainkban országsszerte sokan vállalkoznak. Helyzetük reális megítéléséhez, munkájuk nehézségeinek és jelentőségének méltányolásához nemcsak az elért eredmények, hanem a veszteségek, mulasztások tudatosítása is hozzájárulhat.

Magyar Kázmér gyűjteménye, amelynek gazdag anyagáról ma már csak a korabeli leírások, fotók és a kortársak emlékezései alapján alkothatunk képet, nem élte túl a második világháborút. Ebben a városban, amely szinte puskaelődés nélkül érthette meg a felszabadulást, hasonló sorsra jutott a kastély berendezése, a premontreiek könyvtára, Körösfői Kriesch Aladár műterme, a művésztelpek tagjainak ott őrzött számos alkotása – hogy csak a legnagyobb károkról szóljunk. Meghökkenítő tény, hogy a nagy értékű műtárgyak, gyűjtemények, amelyek a háború után, épp a felszabadulás révén válhattak volna közkinccsé, nem a harcok tüzeiben, bombák, belővések martalékaiként, hanem az elszabadult emberi ösztönök prédájaként semmisültek meg. A barbár rombolásból, fosztogatásból a polgári lakosság is jócskán kivette a részét. Ezt tanúsítja az a néhány tárgy is, amely Magyar Kázmér gyűjteményének roncsaiból – szinte a véletlennek köszönhetően – intézményünk a Gödöllői Városi Helytörténeti Gyűjtemény, birtokába került.

Az elpusztult gyűjteményről és elhelyezéséről színes leírás található egy 1926-ban megjelent (A Gödöllői járási Közművelődési Egyesület és a faluszövetség országos kiállítása alkalmából kiadott) katalógusban. Ez a leírás leltárt pótló értéke mellett mint a múzeumi propaganda egyik korabeli példája és mint egy jellegzetes szemlélet illusztrálására alkalmas dokumentum is megérdemli, hogy közöljük, teljes terjedelemben.

„Magyar Kázmér gazd. főtanácsos magángyűjteménye.

Húsz méter széles utcai front, közepén székely kapu, deszkakerítéssel. A ház kéttalpasos, 523⁰-os területen. Eredetileg földművesember nád- és szüptető háza volt. 1880-ban Györy Vilmos hírneves írónk és költőnk, jeles spanyol fordító birtokába került, aki tornáccal és verendával látja el. Itt nyaralt 1881-től 1884-ig bekövetkezett haláláig, amit az utcai falon bronz emléktábla hirdet. (Mátray József szobrászművész alkotása.) A portát 1894-ben vásárolta meg jelenlegi tulajdonosa, aki némi átalakítást tétet, s a kertet parkszerűen rendezi. 1897-től kezdve néprajzi gyűjtést végez. A gyűjtemény jelenlegi 1573 darabból áll. A gyűjtemény a nagyszobában, a konyhában, egy toronyszobában és a széles tornácban van elhelyezve.

A gyűjtemény legelőbb szembetűnő nevezetessége a székely kapu a csipkézett székely kerítéssel, 17 m hosszúságban. A kaput és a kerítést 1902-ben Gálffy Dénes székely ember készíti Bujtás István helybeli barkácsoló ember szerszámával, székely földről hozott anyagokból. A készítő mester Marosszéki, s így a kapu is az. Galambdúcós faragással díszített a nagy és kis nyílású kapu. Két felírás olvasható rajta: az egyik, a galambdúc alján végigfutó gerendán így szól: Isten segedelméből építetté Magyar Kázmér és hitvestársa, Tanárkő Alice. Anno 1902. A másik felirat a kisajtó felett, félkörben: Egészség a bemenőnek, békeesség a kijövőnek, jóakaróm e kapun bémehet, a rossz pedig elmehet.

A tornácra a verendáig az ősfoglalkozás tárgyai: pásztorkodás, földművelés és állattenyésztés köréből. Béklyó-, csengő- és kolompgyűjtemény. Van ott még szolgafa, bogrács, kutyagerinc a főzéshez és tálaláshoz. Csobolyó, kulacs, kobakfélék mint az ivás készségei. Felismerjük még a lópipát, a vartyogót, a tokmányt, vonyigót, az örvet. A tüfélék közül a varró- és fűzőtü természetes nagyságú példányait 75–100 cm hosszúságban, fa- és vasanyagból készítve, éspedig a háztetővarró tü fából, a dohányfűző tü vasból.

A tornácra nyíló nagyszobában 854 tárgy van elhelyezve. A szoba fala fehérre van meszelve, bútortzata

festett rózsás, tulipános. A búboskemma kuckója pereme telerkva edényekkel. Látszik az elhelyezésükön, hogy gazdájuk hozzáértéssel szeretettel gondozza őket. A régi gerencsér- és fazekasipar jelentősen van képviselve. Ezeket kívül tányér, tál, csupor, kancsó és fazékfélék a szupraprotámnak díszítésül. Mezőtúr, Hollóháza, Apátfalva, Ungvár, Torda, valamint Badár Balázs és névtelen mesterek alkotásai. Bartha Ferenc uram, a székely faragómester négy kis faszobra 1,10 nagyságban. A kalotaszegi leány és a legény, a lipióti ablakostót, a Hunyad megyei oláh vénasszony élethű másai. Sárközi fából faragott virágok csokrosan mint mécstartó. Nagy Pál Miklós, a híres jász faragó hízműmunkái botokon, evőeszközökön. Külön kiemelendők 25–145-ig való számjelzéssel ellátott botjai. Van Attila korát, a költészetet, a háborút, császárokat, királyokat, hadvezéreket ábrázoló, sőt vallásos jellegű botja is, rajta bibliai jelenetek, kifaragva ó- és újtestamentumi részből. Tütő György mesteri botjai, oszlopos tükre, záros, lakatos vufatartója. Egy kalotaszegi menyasszony összes ruhája és tartozékai, karmazsinpiros csizma rézpatkóval, pendely, muszuj, ingváll, párta, dolmány, dulányi, még búz-zseb sem hiányzik róla. Huszti Jóska szabolcsi zsványgavallér betyármellénye.

Címeres magyar ökröszarv, 2,25 m hosszú. Az 1896. millenniumi kiállítás egyik emléke ez. Három lógó dísz is van. Az egyik pattogtatott kukoricából, a másik fűzéből, a harmadik üvegből, szőlőfürtöt ábrázolva, amelyben villanylámpa ég, piros-fehér-zöld színt árasztva. Az egyik levélen egy sármány hallgat.

A magyar konyha, asszonyaink és leányaink szerint, az egész gyűjtemény koronája. Cserépedények, tálak, tányérok, erdélyi rézabroncsos dézsa, kártyakorsó, csuporfélék. Hiteles adataink vannak arra, hogy ez a konyha nem a kiállításra készült dísznek, de 30 esztendő óta mindennapi használatban van.

A toronyszobában levő gyűjtemény a nagyközönség számára, sajnos, nem volt megnyitható. (A szakembereknek módja és alkalma lesz ezt más időben megtekinteni.)

Az 523□-ól területen fekvő kert az ország egyik legszebben megalkotott és berendezett kertje, ahol a millenniumi kiállítás tülelvű fái zöldelnek.

A gyűjtemény megtekinthető naponta délelőtt 10–12-ig, amikor is szépséges magyar hajadonok ünneplőruhákban, a kalotaszegi menyasszony ruhájába felöltözött úrléány vezetése mellett felügyelnek."

A meglehetősen vegyes tartalmú gyűjtemény stilszerű ismertetése fényt vet a néprajzi gyűjtésnek arra a romantikus felfogására, amely Magyar Kázmért is jellemezte. Ebben a délibábos szemléletben, amelyben nem a valóság, hanem annak égi mása tűnik érdekesebbnek, egy korszak, egy réteg tipikus, szinte divatteremtő erővel érvényesülő érzelmei, elképzelései tükröződnek. Nem tagadhatjuk, hogy a nép iránti jó szándékú, széplelkű érdeklődés pozitív vonásai mellett, ez a látásmód a naivitás, a szellemi és szociális fogékonyság olyan korlátait is jelzi, amelyeket a népi kultúra teljesebb, igazabb megközelítésére és bemutatására irányuló igyekezetnek máig sem sikerült mindenütt áttörnie. (Erről győződhetünk meg a legtöbb házi gyűjtemény, és a népművészet iránti „rajongás” sok más megnyilvánulása láttán.)

Ez a úrias, dilettáns kíváncsiság a népi kultúra tárgyi emlékeiben többnyire csak az egzotikus különlegességet érzékeli, nem többet annál, amennyit egy külföldi turista keres és felfedez. A szép és különös régiségek hangulatteremtő, ábrándos képzelődésre csábító varázsát megtörné, a műélvezetet megzavarná e tárgyak és használoktól életének mélyebb ismerete. Beéri hát a pusztá látványossággal, a népművészet díszletként, jelmezeként való felhasználásával – amibe olykor még maga is beköltözik –, befogadja a lakásába, sőt a szívébe is a népet, amíg azt csak a népszínművek, gyöngyösbokrétás attrakciók, viseletben járó, mesélő, táncos paraszti képviseli. Ezt a szellemiséget bírálhatjuk, ez azonban mitsem von le a tárgyak értékéből, s nem feledtetheti a gyűjtemény létrehozójának tényleges érdemeit.

Ki volt Magyar Kázmér? Gyászjelentésében olvasható: M. kir. gazdasági főtanácsos, ny. földművesiskolai tanfelügyelő, Nagykörös volt nemzetgyűlési képviselője". 1857-től 1942-ig élt.

Többen élnek még Gödöllőn, akik közelebbről ismerték őt. A „méltóságos úr” emberségéről szépen nyilatkozott a családnál szolgáló Jámor Erzsébet (ö.zv. Simon Istvánné), akinek házasságkötésekor „igazi parasztlakodalmat” rendezett, és szép hozományt adott. Hegedüs László ny. mérnök a város haladó gondolkodású értelmisége körében is népszerű, Nagy Sándorral és a művésztelep más tagjaival szoros barátságban álló „Kazi bácsi” lokálpatrióta buzgalmáról, a közművelődést pártoló és szervező tevékenységéről beszélt elismerően. Szathmáry Zoltán, a isaszegi falumúzeum alapítója és vezetője szerint Magyar

Kázmér – akihez fiatal kora óta bejáratos volt – házat egy járási múzeum céljára szánta, gyűjteményével ezt kívánta megalapozni.

A név szerint említetteknek köszönhető az itt közölt fényképek is. A képen látható – az idézett leírásban is említett – székely kapu ugyanúgy elpusztult, mint a gyűjtemény. Épségben maradt viszont a ház, amelynek bronztáblája – Ujváry Ferenc közlését helyesbítve – nem Magyar Kázmér, hanem a korábbi neves tulajdonos, Győry Vilmos emlékét hirdeti.

A tévedés a mulasztásra is figyelmeztet. Csak remélni tudjuk, hogy a hangulatos házacska a szomszédos épületek sorát már elsőpró szanálásnak nem esik áldozatául. Gödöllőn a jeles múzeumalapító iránti megbecsülést egy utcácska – a Magyar Kázmér köz jelzi. Bizonyára az ott lakók is örülnének annak, ha egy itt elhelyezett emléktábla tájékoztatná őket arról, hogy utadjuk névadójában kit is tisztelhetnek.

Befejezésül még annyit szeretnék megjegyezni, hogy városunkban a múzeumi veszteséglistán nemcsak a Magyar Kázmér gyűjtemény pusztulását kell számon tartani. Megemmisült az egykori kastélymúzeum, és nyoma veszett az 1877-ben alapított Gödöllő és vidéke történelmi és régészeti múzeumi egyesület anyagának is. Nyomtatásban is közreadott jelentésük tájékoztat arról, hogy ez a múzeumi egyesület – amelynek Rómer Flóris volt az elnöke – milyen eredményesen működött és mit hagyott volna az utókorra, ha kegyesebb hozzánk mostoha múzsják, a történelem.

Ezt azonban jól tudják mindazok, akik a nagy elődök nyomába szegődve, példájuk követésének igényével mentik ma is a menthetőt, az újakezdés fájdalmas örömevel.

Polónyi Péter

Egy mese – két kutatási feladat

Fülöp Lajos nyelvész tanár, egykori kiváló önkéntes gyűjtő és honismereti szakkörvezető a Magyar Nyelvőr egyik számában bemutatta Berze Nagy János neves mesekutató és nagy érdemű gyűjtésszervező egyik, eddig még nem publikált kéziratos mesefeljegyzésének hasonmását.¹

A közlés nemcsak ezért érdemel figyelmet, mivel jól szemlélteti, milyen gondosan jegyezte fel a neves kutató a nyelvjárási szövegeket, hanem azért is, mivel bemutatja egy érdekes mesetípus, egy országszerte több változatban ismert ún. hazug mese egyik baranyai képviselőjét.

Ez a mese valószínűleg még ma is több helyt felkutatható, megörökíthető, minthogy gazdagabb változataiban szinte teljes egészében hihetetlen fordulatokból, csattanókból áll (a madarászó fiú keze beszorul a fészekodúba, hazaszalad a fejszéért és kivágja stb.)² s így jobban megmarad a hallgatóság emlékezetében, mint a hosszabb, bonyolultabb felépítésű, kevésbé frappáns fogalmazású tündérmesék.

Kíváncsún lenne ezért, ha azok az olvasóink, akik érdeklődnek a prózai népköltészet műfajai iránt, s akiknek kedvező lehetőségük is van a gyűjtésre, igyekeznének felkutatni, megörökíteni e hazug mese helyi változatait, gondosan feljegyezve nemcsak azt, hogy ki mondta el a mesét (foglalkozás, életkor, lakóhely), hanem azt is – amit ma már nagyon fontosnak tart a mesekutató –, hogy mikor, kitől hallotta, esetleg hol olvasta a mesélő.

De ez a meseváltozat még másik nyomozói feladatot is kínál a gyűjtőknek. S ez – szerencsésebb esetben – talán még jelentősebb eredményt hozhat, mint az, hogy sikerül újabb elterjedési adatokat szerezni vagy újabb változatait megörökíteni a hazug mesének.

A nyomozandó hagyományelem a mesében szereplő (felkiáltott és félreértelmezett) felszólításban „Távozz, sárkány távoz!” található. Ez egy másik változatban, ahol a folyóban ruhát mosó asszonyok látják meg a magasban repülő fiút, így hangzik:

– Ó, be nagy madár!

– Ódd el a gatyád – „érti” a repülő fiú, s az utasítást követve belepottyán a vízbe. A felszólításnak lehetnek más ötletes változatai, de itt most nem erről van szó.

Ismeretes, hogy a néphitkutatók a honfoglalás körüli időig visszanyúló néphitünk mozaikjait a mesék, hiedelemmondák, népszokások egyes töredékes elemeiben találják meg. De előfordulhat az is, hogy sokszor a gyűjtő sem figyel fel rá, hogy tulajdonképpen mit is talál.

¹ Fülöp Lajos: Berze Nagy János, a nyelvjáráskutató. Magyar Nyelvőr, 1980. 3. sz. 344–345.

² Vo. *Ortutay Gy. – Dégh L. – Kovács Á.*: Magyar népmesék I–III. Bp., 1960.

A gyerekek mög a kis kányáék,

„Egykorán gyerekek nagyon szeretta a fákat
mármint. Éccörögy nagyon magas fára mászolt, a-
hann kányaférket szökött ki. A kis kányákat a böggi
be rakta, de az ümög-gyét jó a gatyába kötö. A kis
kányáék a böggist böggibe akartak röpködni, a gyere-
ket is magikká vitték. Ahogy röpi, a falusiék
sarkánnaék nérték, ord hajabáták:

– Távorx, sarkány, távorx!

A gyerekek orrú értötte a szót. Úy értötte:

– Tágérod a gatyádat, tágérod!

Mög is tágétötte, de a kis kányáék a bö-
gyébül mind röpiük. ~~Ö mög löötték. Ú mög~~
lécsött.

(Hosszúkatány, 1934. nyelvtud Elm.: Kiss
János, 33 éves, földműves. Irás olvas. Barce Nagy Jánosgy.)

Most is ilyen esettel állunk szemben: a bemutatott tréfás mesében ugyanis szintén egy ilyen töredéket, az ősi táltos-garabonciás hiedelemkör egyik figyelemre méltó elemét ismerhetjük fel.

Erdemes megemlíteni, hogy amit erről a néphitmotívumról eddig tudunk, azt főleg két kiváló önkéntes gyűjtő: a Sebestyén Gyula-emlékéremmel is kitüntetett Fehér Zoltán és Bosnyák Sándor szakszerű, elmélyedő kutatásaiból ismerjük.

Fehér Zoltán témánkra vonatkozó adalékai lakóhelyéről, a kalocsai Sárközhöz tartozó Bátyáról származnak. Történeti források szerint a helység XVII. századi magyar lakossága összeolvadt a XVIII. század folyamán oda beszivárgott katolikus délszláv népelemmel. E hajdani mocsaras vidék táji elzártsága mellett talán ez lehet a magyarázata a falu lakosságára jellemző erős hagyományörzésnek.

A bátyai néphitmonográfiában³ ezt találjuk a táltosnak-garabonciásnak („rácúl tátos, magyarul garabonciás” – mondják érdekes módon) a felhőkről való viszonyáról, valamint arról, hogy az ottani néphit szerint a zivatarfelhőt felkiabálással próbálják másfelé téríteni. „Azt mondjuk, mikor olyan nagy égháború van, zörgés... akkor tátos kormányozza a felhőket. A tátos rául a sarkányra és gyeplűvel kormányozza. Hallatszott, mikor gyütt a felhő: Dunára tartsd a gyeplüt. Azért a Dunára kormányozza, hogy ott nem csinál kárt a jég... Ha a határra kormányozza, akkor a vetést elemészti, tönkreteszti.

Mikor nagy zivatar vagy rossz idő, nagyon zörgött, akkor szokták mondani: András, ne tarts erre! [Magyarul szokták mondani]” (658. tétel).

Táltos hírében álló tudós pásztorokra így emlékeznek Bátyán:⁴ „Ez ujan vót, ez a tátos, hogy felszáll a felhőbe, és akkor ott elváltozik, megint egy másik alakba száll le, mint ember A főlhőknek is parancsolt.”

³ Fehér Zoltán: Bátya néphite. Folklor Archívum 3. sz. Budapest, 1975.

⁴ Fehér Zoltán: Táltosutódok Bátyán. Honismeret, 1976. 1. sz. 30.

„Szokta mondani . . . ű Andrásnak nevezte és a felhők felé fölállva hangos szóval kiáltotta: *András! Mezőknek, völgyeknek, vizeknek!* Hogy a rossz idő arra távozzon. A hangja után tíz perc múlva a felhő ketté szakadt, eltávozott. Ha pedig véletlenül az eső jött, vagy a rossz idő, ű meg valahol pihent, lefeküdt és ott aludt, mindenféle bőven volt eső, de az ű környéke körül száraz maradt a föld.”

Másik említett kiváló gyűjtőnk, *Bosnyák Sándor* a Moldvából Baranyába telepedett magyarság népi hitvilágát kutatva bukkant hasonló ősi elemekre.⁵ Egyik klézsei származású adatközlőjétől a következőket jegyezte föl:

„Vót a faluban egy ember . . . vót neki egy botja, s elment ki a hegyre, ott integetett, mit csinált, mit nem, imádkozott idegen nyelven, nem lehetett érteni és az mondta, hogy ő térítette meg a jégesőt, azért nem jött be a faluba a jégeső.” (234. tétel).

Egy másik, magyarfalvi adatközlőjétől egy olyan ráolvasó imádságot jegyzett fel, amelyben a bemutatottakhoz hasonló elemek találhatók.

„Ha jó a nagy jégeső, menjünk, imádkozjunk, fogjunk egy mogyoróvesszőt, s imádkozjunk.

Boldogságos Szűz Mária elindult az ő szent fiával egy nagy hosszú útra.

Megtalálkozott egy nagy záporosóval.

– Hová mész te záporosó?

– Menek az élőknek kovászrontásikra.⁶

– *Térj meg, térj meg,*

– *S menj a nagy erdőkbe,*

a nagy kősziklába,

hol nagy kövek vannak,

ott se rontsál,

hanem csak oszlj el.” (235. tétel.)

E ráolvasó ima ismeretében sajátos jelentőséget kap az a XVII. századi bájolóimádság is, amelyet egy szokásos, ún. egyházlátogatás (canonica visitatio) alkalmával jegyeztek fel. Ezt, a nagyszebeni püspöki könyvtár egy kéziratot könyve alapján ugyan már 1905-ben közölte az Ethnographia – de minden, a táltos hiedelemkörre való utalás nélkül.⁷ Látni fogjuk, hogy ez az archaikusabb, gazdagabb szövegű (bár több helyt problematikus írásmódú) változat mondanivalójában és felépítésében megegyezik a fentebb bemutatottal – csak Mária helyett Krisztus és Szent Péter szerepel benne:

„Hol elindula Urunk Jesus Christus szerető szolgálaiával Szent Petterrel, elől találá fekete felhőt, felheteget, az szót mondván az Ur Jesus Christus: Te hova megy fekete felhő: Én elmegyek mindeneket elvenni, elszagatni, embereket megszegényíteni. Parancsola Urnak szent fia az Ur Jesus Christus Sz. Atyának Sz. szavabul sz, igével *Menyel hideg havasokra*, szakassad hidegh havassaknak agat, bogat es tengernek követset fővenyet. Ne mehess te fekete földnek szenyire es embereket megszegényíteni.”

Ezeknek az adalékoknak ismeretében egy másik nyomozói feladat csatlakozik fontos „mellékterméként” a bemutatott hazug mese változatainak ajánlott kutatásához. Annak felderítése, arra vonatkozó újabb adatok felkutatása, hol él emlékként a felhőben utazó, zivatart hozó sárkánynak, garabonciásnak, táltosnak a megszólítása, felkiabálással való eltérítése.

Reméljük, olvasóink között lesznek olyanok, akik helyi kapcsolataikat, adottságaikat kihasználva, ügyes módszerrel (ismerős idős emberektől külön érdeklődve a bemutatott hazug mese változatai és külön a viharfelhők elhárításának felkiáltásos, illetőleg ráolvasásos módja felől) további értékes adalékokat tudnak felkutatni népünk ősi hitvilágának most bemutatott elemei felől. Az eddigi kutatás főként a Nagyunság, a Bihari-Sárrét, Szatmár és a Szigetköz vidékén talált gazdagabb táltoshagyományokat,⁸ de a kalákában végzett nyomozás bizonyára más tájakon is rábukkanhat hasonló adalékokra. Ődvös lenne ezért, ha az önkéntes gyűjtők közül minél többen követnék kiváló elődeik példáját.

A vállalkozóknak sikeres nyomozást kívánva, érdeklődéssel várjuk az eredményről szóló híradásukat.

Morvay Péter

⁵ *Bosnyák Sándor*: A moldvai magyarok hitvilága. Folklor Archívum 12. Budapest, 1980.

⁶ A kovász itt – ha nem szövegromlással állunk szemben – a kenyérnek, a termésnek a szimbóluma.

⁷ *Fabó Bertalan*: Magyar ráolvasások 1651-ben Ethn. 1951. 313.

⁸ Vö. *Szűcs Sándor*: Időért viaskodó táltosok. Ethnographia 1951. 403–409. – *Diószegi Vilmos*: A táltos alakjának földrajzi elterjedéséhez. Szolnok megyei Múzeumi Évkönyv, 1973. 189. – *Timaffy László*: Táltosok, tudósok, garabonciások. Népünk hagyományából, 1956. Bp., 1956. 160–166. – Uő.: A honfoglaló magyarság hitvilágának maradványai a Kisalföldön. Arrabona, 1964. 309–334. – Uő.: Hiedelemmondáink. Szigetköz. Magyar Néprajzi sorozat. Bp., 1980. 201–207.